

Олена Щербина, Наталія Колотілова

СУЧАСНЕ ЛОГІЧНЕ ЗНАННЯ І БЕЙКОНОВІ ІДОЛИ УМА: УПЕРЕДЖЕННЯ ЧИ ПОМИЛКИ?

Нині існує чимало праць, присвячених як аналізу окремих видів когнітивних ілюзій, так і їх систематизації. Водночас, на нашу думку, наукову значущість для досліджень з логіки та теорії аргументації має виявлення взаємозв'язків між сучасними концепціями когнітивних упереджень і концепціями інтелектуальних помилок і похибок, що розглядалися в історіографічній філософській традиції. Ця значущість пояснюється тим, що аналіз давніх концепцій може стати:

(а) джерелом концептуальних прояснень, необхідних для розв'язання сучасних проблем у царині дослідження когнітивних упереджень;

(б) засобом дослідження прихованих чинників, які викривлюють структуру міркування; таке дослідження дозволяє збагатити методологічний інструментарій сучасної логіки та теорії аргументації щодо класифікації неформальних помилок.

Дослідження мислення та його деформацій традиційно посідало центральне місце у філософському дискурсі різних епох. У цій статті ми зосередимося на вченні Френсіса Бейкона про те, що він іноді називає ідолами ума (*idola mentis*), іноді ідолами інтелекту (*idola intellectus*)¹. Аналіз рецепції вчення Бейкона сучасними дослід-

© О. Щербина, Н. Колотілова, 2026

¹ Тут маємо справу лише з модальним розрізненням, оскільки інтелект у Бейкона є складником ума як загальнішого поняття. В остаточному варіанті концепції, що формувалася протягом майже двадцяти років, Бейкон виокремлює чотири типи таких «ідолів»: *idola tribus* (ідоли племені), *idola pecus* (ідоли печери), *idola fori* (ідоли майдану), *idola theatri* (ідоли театру).

Варто зазначити, що перший із типів ідолів у вітчизняній літературі, зокрема навчальній, має назву «ідоли роду». На наш погляд, ця назва зумовлена поширеністю російського перекладу творів Бейкона, що вийшов друком ще на початку 1970-х. Такий переклад є інтуїтивно прийнятним, але термінологічно неточним. Адже Бейкон у своїх текстах вживає як термін *tribus*, так і термін *genus*. Наприклад, *genus humanum* – «рід людський» [Васон 2004: 452]. Українське «рід» є повним відповідником другого з цих термінів, хоча синонімічно може пов'язуватись і з першим. Але оскільки обидва терміни вживаються в Бейконових текстах, то, на наш погляд, при перекладі останніх слід дотримуватися термінологічного розрізнення, щоб читачі не губились у здогадках щодо слова, реально вжитого автором у тому чи іншому випадку.

Звісно, *tribus* як «плем'я» не означає в Бейконовому контексті те чи інше плем'я чи навіть окремих народ. Ідеться про «плем'я людей», тобто те саме, що «рід людський». Але, розрізняючи в перекладі *tribus* і *genus*, ми точніше відтворюємо не лише термінологію Бейкона, але також і його стилістику. Враховуючи потяг цього автора до риторичного стилю, «рід людський» в обох випадках буде не лише не найприроднішим, але й стилістично хибним рішенням. Щоб це зрозуміти, достатньо звернути увагу на стилістично відмінне звучання виразів

никами дозволяє, на нашу думку, визначити ту міру термінологічної і концептуальної точності, яка властива самим цим дослідникам. Зокрема, ідеться про точність сучасного розуміння того, чим є «упередження» і «когнітивне викривлення», що належать до надважливих понять у сучасному логіко-аргументативному дискурсі. При цьому ми цілком свідомі тих розривів і неперекладних нюансів, що існують між англійською термінологією, провідною в цій царині, і її українськими відповідниками.

Одразу зазначимо, що йдеться не про чергове історико-філософське витлумачення праць Бейкона. Не будучи фаховими істориками філософії, ми не маємо наміру брати на себе працю, не властиву нашій предметній області. Ми хотіли б запропонувати прочитання зазначеного вчення Бейкона очима сучасних логіків, які вивчають, зокрема, і проблематику когнітивних упереджень. Ідеться, повторимо, про аналіз ґрунтовності сучасного українського логічного терміновжитку. Але вихідним матеріалом для цього аналізу є Бейконове вчення про ідоли ума. Ця ремарка має як усунути можливі хибні очікування в потенційного читача нашої статті, так і прояснити специфіку нашого інтересу до заявленої теми.

Переосмислення вчення Ф. Бейкона про ідоли ума в контексті сучасного логічного знання зумовлене прагненням розв'язати суттєву теоретичну проблему. Ідеться про неоднозначність логіко-епістемологічного статусу цих «ідолів» у сучасних концептуальних рамках. Якби нам довелося «перекласти» Бейконові ідоли сучасними термінологічними засобами, який відповідник для них ми мали б обрати – «упередження» чи «помилки»? На нашу думку, застосування методу раціональної реконструкції Річарда Рорті (за працею «Історіографія філософії: чотири жанри») дає змогу вийти за межі традиційного історико-філософського витлумачення і проаналізувати ключові дискусійні підходи до визначення статусу цієї концепції в контексті логічного знання. Головна перевага методу раціональної реконструкції полягає в здатності зробити ідеї минулого корисними для сучасного логіко-філософського дискурсу, адже, за визначенням Рорті, вони важливі для нас «лише остільки, оскільки це можна перекласти термінами сучасної філософської проблематики» [Rorty 1998: 249].

На нашу думку, «переклад», про який писав Р. Рорті, можливий і в таких близьких до філософії, але все ж вельми самостійних царинах, як логіка. Реконструювавши погляди Бейкона за допомогою сучасних концептуальних інструментів логіки, ми, з одного боку, учергове продемонструємо дієвість цих інструментів на нетиповому для них історико-філософському матеріалі, а з іншого – чіткіше окреслимо межі їхніх можливостей. Зрештою, порівняння змістів сучасного поняття «когнітивне викривлення» і Бейконового поняття «ідол» дасть нам чіткіше зрозуміти передовсім зміст сучасного поняття.

У сучасній англійській науковій літературі вже довгий час домінує погляд, згідно з яким Бейконові ідоли інтерпретуються як передсуду або викривлення². Утім,

«плем'я людське» і «рід людський», що в українській мові, що в латинській (перший вираз є значно поетичнішим). На наш погляд, збереження стилістичної специфіки текстів філософа є дуже важливою умовою розуміння його ідей.

² Для прикладу наведемо позиції деяких дослідників, що висловлювалися про статус Бейконових ідолів ума. Скажімо, Бертран Расел зазначав, що Бейкон під «ідолами» «має на увазі погані звички мислення, що змушують людей помилятися». При цьому, роз'яснюючи питання про сформульовані Бейконом види зазначених «ідолів», щодо «ідолів печери» Б. Расел писав: «це особисті передсуду [personal prejudices], характерні для конкретного дослідника» [Russell 1945: 544]. Також і Стивен Гокроджер, розглядаючи «ідолів» Бейкона як психологічні джерела помилок, вважає, що Бейконівське пояснення ідолів є аналізом психологічних та історичних передсудів –

уявлення про солідарність чи навіть усталеність такого підходу може виявитися лише ілюзією однозначного розв'язання цієї дослідницької проблеми. В україномовному контексті це додатково ускладнюється відсутністю єдиного термінологічного еквівалента для англійського *bias*. Його перекладають як «упередження», «упередженість», «викривлення», «зсув» або «спотворення», де кожне зі значень вказує на різні грані поняття. Неможливість однозначного розуміння *bias*³ створює неабияку плутанину в перекладах цього слова українською. Ми вельми ризикуємо нівелювати різницю між *bias* і значно більш однозначним *prejudice*⁴, звівши і те, і те в певному контексті до однокореневих відповідників «упередження» / «упередженість».

Проте для нашого дослідження принциповим є не стільки проблема неперекладності, скільки витлумачення цих термінів у сфері логіки та теорії аргументації. Тут варто погодитися з думкою Дагласа Волтона про те, що підручники з неформальної логіки, розглядаючи концепцію *bias*, вражають різноманітністю поглядів на її суть⁵: «Загалом, вони не дають жодного чіткого чи точного логічного визначення *bias* чи *prejudice*, а припускають, що це щось погане чи шкідливе в логіці, що потребує подолання або виправлення, і що це має психологічну природу» [Walton 1999a: 4-5]. Волтон зазначає: «скидається на те, що *prejudice* з погляду моралі є різновидом ставлення, яке завжди є негативним або поганим» [ibid.]. Однак, на

prejudices [Gaukroger 2001: 122]. Кетрін Мерфі й Аніта Трейнінгер стверджують, що «ідоли Бейкона явно покликані «звільнити ум від викривлень [*bias*] та передсудів [*prejudice*], а також сформувати стан ума, придатний для судження про істину» [Murphy, Traninger 2014: 7].

Приклади такого розуміння можна примножувати, але, гадаємо, і наведених нами цілком достатньо для нашої мети.

³ «Кембридзький словник» наводить такі основні значення цього слова [див.: CD 2026a]:

(1) «несправедлива дія з підтримки або протистояння певній особі чи речі внаслідок того, що ми дозволяємо особистим опініям впливати на наше судження»;

(2) «факт надання переваги певному предметові чи речі»;

(3) «факт збірки даних, яка щодо деякої опінії містить більше підтверджувальної інформації, ніж можна було б очікувати в разі випадкового утворення цієї збірки».

Попри видиму простоту ідеться про безперечно неперекладний термін. Бо для значення (1) ми можемо підібрати відповідники «упередження» («упереджене ставлення») чи «передсуд». Але ці відповідники значно гірше узгоджуються з доволі нейтральним значенням (2) і ще гірше – з дуже спеціалізованим значенням (3). Не кажучи вже про те, що *bias* ужитково означає ще й улюбленого співака з деякої групи [ibid.], а це значення ми точно не відтворимо в українській через «упередження». Тут стане в пригоді «уподобання» тощо. Отже, *bias* для англофона не має настільки негативного й вузького значення, як «упередження» для носія української. Перекладаючи лише значення (1), ми неминуче (хоч і свідомо) спрощуємо дуже складну палітру сенсів.

⁴ Згідно з «Кембридзьким словником», *prejudice* це «несправедлива та безпідставна опінія чи почуття, особливо коли їх сформовано без достатнього обдумування чи знання» [див.: CD 2026c]. Походячи від лат. *prae-judicium* (наперед ухвалений присуд, рішення), це слово є етимологічним синонімом укр. відповідника «перед-суд». Однак «Тлумачний словник української мови» у 20-ти тт. не відзначає цієї метафори суду/судження (*judicium*), зводячи все до безликої формули «помилковий, хибний погляд, що став для кого-небудь звичним» [СУМ-20: 2026b]. Значно ближчим до *prejudice* є кодифіковане значення етимологічно менш близького укр. слова «упередження»: «Хибна» або «негативна, несправедлива» (остання пара епітетів мала би бути подана радше через і, ніж через кому) думка, «яка складається щодо кого-, чого-небудь наперед, без ознайомлення, та пов'язане з нею відповідне ставлення» [СУМ-11: 2024]. Однак лексично «упередження», цілком відображаючи *prae*, не містить жодного натяку на «присуд/судження» (*judicium*) – на відміну від «передсуду» як ідеального відповідника *prae-judicium*. Описана щойно реальність наших тлумачних словників уже не повністю відповідає рівню нашого сучасного філософського, логічного, психологічного тощо дискурсу.

⁵ Ми свідомо залишаємо деякі терміни в цій і кількох наступних цитатах без перекладу.

його думку, концепція *bias* в аргументації, як її розглядають у неформальній логіці, досить тонка, адже «(а) це, здається, те, чого ми як люди-сперечальники ніколи не можемо уникнути або позбавитись, і (б) якщо прирівняти це до захисту, палкої підтримки або точки зору в аргументації, це може бути, в багатьох випадках, добре» (див. також нашу прим. 3).

Волтон не вважає, що *bias* у діалектичному сенсі є морально поганим. У такому контексті в аргументації сперечальника «є певна якість або характеристика *bias* чи ухилу [*slanting*], на яку варто звернути увагу або назвати її джерелом потенційних проблем під час розгляду аргументу з критичної точки зору належної комунікації» [*ibid.*: xviii]. Вважаючи *bias* центральним поняттям неформальної логіки, він визначає його з точки зору «балансу» в діалозі й обміні думками. На його думку «аргумент слід оцінювати як *biased* або ні в стосунку до стандартів, що відповідають типові розмови, в якій він мав бути висунутий» [*ibid.*: 59].

Джон Ентоні Блейр під *bias* розуміє «ухил [*slant*], кут зору [*angle*], схильність [*leaning*] або обмежену перспективу [*limited perspective*]]» [Blair, 2012: 23]. Цей спектр значень виявляє себе в «трьох типах випадків: (1) *bias*, яке є поганим і якого можна уникнути; (2) *bias*, яке є неминучим, потенційно небезпечним, але яке можна компенсувати; (3) *bias*, яке є випадковим і добрим або принаймні нейтральним» [*ibid.*]. Він вважає, що термін *bias* «найчастіше використовується в першому випадку, але інші способи використання також є значними» [*ibid.*].

Цих двох цитат достатньо, щоби продемонструвати: спектр лексичних значень слова *bias* неминуче дається взяти й у концептуальному його вжитку. Тому український інтелектуал, що прагне знайти відповідник для цього слова, стикається з непересічною проблемою.

Не намагаючись проаналізувати всі різноманітні підходи до витлумачення цих понять (бо це не є нашою метою), ми маємо обрати для себе деякі суто робочі (до певної міри умовні) українські відповідники. Надалі ми покладатимемося радше на усталений слововжиток, ніж на прагнення до термінологічних інновацій. При цьому ми розуміємо вразливість усіх варіантів, які наразі можна обрати, і не претендуємо на остаточність. Але задля збереження термінологічної строгості у цій праці ми використовуємо такі українські відповідники для розмежування англійських термінів: *prejudice* – «передсуд» (заздалегідь засвоєна оцінна настанова розуму, що передусе аналізу фактів); *slanting* – «схилення» або «ухил» (надання мисленню чи викладу фактів однобічного спрямування); *bias* – «упередженість» або «викривлення».

Отже, термін *bias* ми не перекладатимемо уніфіковано, а диференціюватимемо відповідники залежно від контексту. Коли йдеться про позиційну зацікавленість мовця або напрям аргументації в критичному діалозі (наприклад, *dialectical bias*, *bias of a speaker*), тоді *bias* будемо перекладати як «упередженість». У цьому контексті слово «упередженість» позначає стан або диспозицію самого суб'єкта (мовця, аргументатора), який обстоює лише один бік у дискусії (однобічність аргументації). Як зазначає Волтон, *bias* у цьому значенні не обов'язково є логічною помилкою (*fallacy*), а позначає суб'єктивну позиціонованість у діалозі [див.: Walton 1999a: 100, 108]. Коли ж йдеться про механізм, процес або результат спотворення обробки інформації (наприклад, у концепції *cognitive bias*, *confirmation bias*), тоді *bias* будемо перекладати як «викривлення» (або «когнітивне/підтверджувальне викривлення»). Слово «викривлення» описує відхилення від «прямої» (раціонально-нейтральної) лінії міркування, тобто йдеться про системний когнітивний чи аргументативний зсув від раціональної нейтральності.

Досліджуючи проблему статусу бейконівських «ідолів ума» крізь призму сучасного логічного знання, ми плануємо спочатку визначити та проаналізувати ключові теоретичні ускладнення, пов'язані зі специфікою Бейконової термінології, яка не зовсім відповідає сучасним мовним очікуванням, а також виділити основні терміни, через які Бейкон розкриває сутність концепту *idola*. Потім проаналізуємо сучасний слововжиток зазначеного терміна та звернемо додаткову увагу на складність перекладу *bias* як «упередження» в українському дискурсі. Крім того, наголошуючи на проблематичності чіткого визначення предмета логіки як науки на нинішньому етапі, висловимо припущення, що, можливо, саме вихід за суто формальні межі й занурення в практичний вимір споріднює вчення Бейкона зі сучасним логічним знанням. На підставі зазначеного ми розглянемо різні позиції щодо розуміння ідолів ума як упереджень і помилок. При цьому звернемо окрему увагу на неоднозначність трактування самого терміна «помилка» (*fallacy*), оскільки вважаємо, що аналіз таких термінологічних труднощів слугує теоретичним підґрунтям для розв'язання тієї дилеми, яку породжує статус бейконівських ідолів у межах сучасного логіко-аргументативного дискурсу. З огляду на це, *мета* статті полягає у виявленні й аналізі концептуальних труднощів, що виникають під час дослідження сутності бейконівських «ідолів ума», і в обґрунтуванні нашого власного підходу до розв'язання зазначеної дилеми крізь призму сучасного логічного знання. Зрештою, ми маємо чітко відповісти на питання, який відповідник – упередження чи помилки – слід застосовувати для «перекладу» (у сенсі Рорті, див. вище, с. 44) «ідолів ума» засобами сучасного логіко-аргументативного дискурсу.

1. Труднощі аналізу

Історично серед розмаїття філософських дисциплін провідна роль у дослідженні природи мислення належала логіці. Саме тому, на наш погляд, особливого теоретичного значення набуває зіставлення бейконівського вчення про «ідоли» з сучасними поняттями «упередження», «когнітивні викривлення» та «помилки в міркуваннях», концептуалізація яких є нині надзвичайно актуальною. Проте реалізація окресленого підходу вимагає попереднього критичного аналізу проблемних вузлів, які виникають при інтерпретації спадщини мислителя. Зокрема, у процесі аналізу нами було експліковано певні ключові теоретичні ускладнення. Сподіваємося, що їх подолання буде корисним як в історико-філософській, так і в логічній царині, а також – у царині української філософської термінології.

1.1. Термінологія текстів Бейкона

Передовсім варто звернути увагу на термінологію, а саме на ключові для нашого дослідження терміни, як ранньомодерні, так і сучасні: «ідоли» (*idola/idols*), «упередженості» (*biases*) і «помилки» (*fallacies*). Бейкон, певна річ, у своїх працях використовував саме слово *idola*. Дослідники вже досить давно (див., наприклад, [Васон 1902: 19-20, п. 8]⁶) відзначили специфіку Бейконового терміновжитку, який не зовсім відповідає сучасним мовним очікуванням. Адже Бейкон передовсім наголошує на тому значенні лат. *idolon*, яке безпосередньо відтворює основне значення

⁶ Джозеф Деві, видавець і редактор творів Бейкона, зазначав, що останній використовував цей термін у буквальному сенсі, тобто як різновид ілюзії або хибної видимості, а не як різновид божества, перед яким схиляється ум.

гр. εἶδωλον (похідного від добре відомого всім філософам гр. εἶδος): «примара», «фантом», «видимість» [EW 2026]. Тобто під *idola* Бейкон має на увазі передовсім «примари ума», а не бовванів, яким поклонялися язичники.

Та цієї банальної констатації замало для цілей нашого дослідження. Нам важливо зафіксувати, через які латинські лексичні ресурси сам Бейкон пояснював значення *idola*, причому вже у творах зрілого періоду. «Новий Органон» (*Novum Organum*, далі – *NovOr*) зазвичай вважається головним джерелом для аналізу концепції ідолів. Він справді містить усі головні тези цієї концепції. До того ж, він був опублікований раніше (1620), ніж, наприклад, «Про гідність і примноження наук» (1623; *De dignitate et augmentis scientiarum*, далі – *DD*). Утім, коли йдеться про зазначені лексичні ресурси, останній твір є важливішим для нашого дослідження. Адже в ньому наведено значно ширший спектр термінологічних відповідників, ніж у *NovOr*. З іншого боку, *NovOr* містить значно розлогіші пояснення природи ідолів і тих проявів, яких вона набуває в людському пізнанні.

Цілі нашого дослідження не передбачають вичерпного текстологічного аналізу всіх ужитків *idola* в усіх текстах Бейкона. Зосереджуючись лише на двох згаданих основних текстах, ми водночас відсилаємо до короткого, але вельми змістовного викладу доктрини *idola*, запропонованого Гремом Різом у передмові до оксфордського видання *NovOr* [Rees 2004: li-lvii]. Особливу увагу в цьому викладі варто звернути на опис формування зазначеної доктрини, яке тривало принаймні від 1602 р. [ibid.: li-liiii]. Отже, тут ми виділимо лише основні терміни, через які Бейкон пояснює сенс *idola*⁷:

(a) *notiones falsae* (*NovOr*, XXXVIII; [Bacon 2004: 78]);

(б) *imagines* (*DD* V: IV; [Bacon 1645: 396, 399]); основне значення лат. іменника *imago* – образ, але воно може також означати різноманітні позірності й видіння, вказуючи на тінь, марево, примару тощо;

(в) *profundissimae mentis humanae fallacia* [ibid.: 399]: «найглибші омани [*fallacia*] людського ума»; під «найглибшими» Бейкон розуміє не звичайні омани в тих чи тих окремих випадках: ідеться про системні омани, зумовлені «викривленою й неправильною утвореною передналаштованістю [*prae dispositione*] ума, яка немовби спотворює і заражує всі антиципації інтелекту» [ibid.];

(г) *superstitiones & spectra* [ibid.: 400]: «забобони і привиди»; оскільки людський ум не є ясним дзеркалом, а сповнений «*superstitionibus & spectris*», то саме у вигляді останніх і постають різноманітні *idola*.

Перелік цих відповідників (з урахуванням принципово метафоричного стилю Бейкона) чітко вказує, що «ідоли» постають як видіння і примари, які з усіх здібностей ума вражають саме інтелект⁸. Утім, слід зважити, що метафора «інфікування» (див. (в)), пов'язана з ідолами, не повинна вводити в оману: ідоли мають передовсім «внутрішнє» походження і є цілком природними для людини як обмеженої істоти. Вони походять від *викривлених передналаштованостей ума*. Для подальшого аналізу когнітивних упереджень важливо відзначити, що *idola* закорінені в різних аспектах людської природи:

⁷ Автори висловлюють щире подяку Олегові Хомі за допомогу з перекладом латинських текстів.

⁸ *Imponuntur autem intellectui Idola* [ibid.]; *Idola & Notiones falsae quae Intellectum humanum jam occuparunt, atque in eo alte haerent...* (*NovOr*, XXXVIII; [Bacon 2004: 78]).

Обманяють [imponuntur] же інтелект ідоли або внаслідок самої загальної природи роду людського, або внаслідок індивідуальної природи кожного [з людей зокрема], або внаслідок [ужитку] слів, тобто через природу спілкування [naturam communicativam].

[Bacon 1645: 400]

Ця теза про природну закоріненість ідолів інтелекту тягне за собою дві інші, вельми важливі для нашого дослідження. По-перше, Бейкон наголошує на тому, що речі *природно* змінюються і спотворюються нашими пізнавальними здатностями: «Людський інтелект стосовно променів, які виходять від речей, подібний до нерівного дзеркала, яке, домішуючи [immiscet] свою природу до їхньої, викривляє і заражає її» (NovOr, XLI; [Bacon 2004: 80]). І якщо з чотирьох типів ідолів лише ідоли театру «не є вродженими [innata] і не проникають в інтелект таємно [occulto insinuata in Intellectum]» (NovOr, LXI; [Bacon 2004: 94]), то очевидно, що три перші типи ідолів мають бути неодмінно позначені цими властивостями. Для Бейкона це вроджене й таємне «домішування» є неунікненним, зумовлюючи другу властивість «вроджених» ідолів: останні «повністю оволодівають [plane obsident] умом і не можуть бути цілковито викорчовані [prorsus evelli]. [...] І (якщо вже говорити цілком правдиво) вчення про ідоли не може бути доведене до [рівня] мистецтва, а єдине, до чого слід вдаватися супроти шкоди від них, є деяка розважливість у міркуваннях [prudencia quaedam contemplativa]» (DD V: IV; [Bacon 1645: 400]⁹). Численні природні прояви хибних схильностей людського ума, описані Бейконом передовсім у зв'язку з ідолами племені, будуть вельми корисними для нас при зіставленні з сучасними уявленнями про когнітивні упередження. Але зараз, дотримуючись Бейконових настанов, ми спробуємо виявити зазначену розважливість, обміркувавши наш власний слововжиток задля протистояння сучасним ідолам майдану.

1.2. Аналіз сучасного слововжитку

Наскільки в українському слововжитку є доречною калька терміна *idola*? Звернімося до академічного тлумачного «Словника української мови», в якому з трьох наведених значень у нашому контексті заслуговують на увагу перші два: «1. У язичників – статуя, що зображує бога; бовван, божок [...] 2. *перен.* Той, кого обожнюють, перед ким схиляються, кому служать» [СУМ-20: 2026a]. Прикметно, що в «Кембридзькому словнику» наведені два аналогічні значення слова «ідол»¹⁰, насправді вельми далекі від «ідолів» у Бейкона.

«Британіка» підкреслює, що Арістотель досліджував логічні помилки, характерні для людських міркувань, а Бейкон був оригінальним у тому, що шукав за формами міркувань основні психологічні причини помилок, пов'язаних із прагненням до знань, і винайшов метафору «ідол» для їхнього позначення [Lea et al. 2026].

З огляду на це, видається доцільним закріпити термін «ідол» винятково за відповідним поняттям англійського філософа, раз уже так історично склалося що в англійському, що в українському слововжитку. Але ми маємо, по-перше, розуміти уні-

⁹ Хоча Бейкон у цьому твердженні не є до кінця послідовним. Адже в афоризмі LXVIII з NovOr міститься доволі категорична вимога твердого відкидання ідолів: «Інтелект має бути цілковито звільнений і очищений від них [omnino liberandus est, & expurgandus]» [Bacon 2004: 108].

¹⁰ По-перше, це хтось, «ким дуже захоплюються і кого дуже поважають», по-друге, «зображення або предмет, якому люди моляться як частина їхньої релігії» [див.: CD 2026b].

кальність (і в сучасному, позбавленому ренесансної освіти, що спиралася на вивчення греки, спектрі значень – контрінтуїтивність) цього слововжитку. І, по-друге, критичніше ставитися до отождолення Бейконівського «ідола» з «помилкою» як порушенням суб'єктом певних правил логіки в процесі мислення або з порушенням правил раціональної дискусії під час обґрунтування міркувань.

Значні складнощі виникають також під час аналізу терміна «упередження». Варто згадати класика цієї тематики Деніела Канемана і його працю «Мислення швидке й повільне». Український перекладач цього твору Максим Яковлев дає таку примітку щодо терміна *bias*: «Оригінальний англійський термін *bias* був запозичений повединковою економікою з психології і позначає різні явища – упередження, викривлення, відхилення та помилки» [Канеман 2017: 7].

У цьому поясненні йдеться справді про різні явища, якщо розглядати їх у фаховій оптиці логіки. І незрозуміло, чому з усього цього спектра відповідників обрано саме «упередження»? Це тим більш незрозуміло, що поняття «упередження» і «помилка» не є повними синонімами. Але в якому сенсі їх треба розуміти, щоби все ж уважати за синоніми? Перекладач не відповідає на ці питання і навіть не ставить їх. Таким чином, переклад *bias* як «упередження», попри його усталеність, не має належного обґрунтування, що дозволяє (і навіть вимагає) взяти його під обґрунтований сумнів.

1.3. Упередження і предмет логіки

На сьогоднішній день чітке визначення предмета логіки як науки залишається проблематичним. Бурхливий розвиток логіки в минулому столітті, поява численних нових розділів логічного знання призвели до того, що сучасний стан цієї науки характеризується втратою визначеності [Щербина 2013: 22-23]. В одній із останніх публікацій Ірина Хоменко і Ярослав Шрамко фіксують два головні підходи до визначення логіки як науки: аристотелівський і фрегевський [Хоменко, Шрамко 2024: 133]. Зрозуміло, що Бейкон до певної міри перебував у річищі аристотелівського підходу, а фрегевський був ще далеко попереду, хоча саме він і зумовив значні успіхи формальної логіки ХХ століття. Загальновідома антипсихологістська настанова Г. Фреге стосовно витлумачення предмета логіки як науки полягала в тому, що логіка вивчає закони істини, а не закони мислення [див.: Frege 1984: 352]. Антипсихологізм у логіці в минулому столітті було активно підтримано зокрема Яном Лукасевичем, який досить пафосно писав про те, що логіка не вивчає ані мислення, ані форми мислення: «Однак неістинним є те, що логіка є наукою про закони мислення. Дослідження того, як ми насправді думаємо [thinking] або як ми повинні думати, не є предметом логіки» [Łukasiewicz 1957: 12]. Зазначимо, що подібне витлумачення предмета логіки характерне саме для логіки формальної. Остання нині постає як доволі розгалужена царина досліджень [див.: Gabbay, Guenther 2001-2018], де для докладного розгляду упереджень і помилок справді навряд чи знайдеться місце. Але сучасне логічне знання є настільки розмаїтою цариною, що її навряд чи можна звести лише до формальної логіки.

І варто зазначити, що в Бейконовому проєкті наукового знання вчення про ідоли входило саме до логіки (як її розумів цей філософ, певна річ) – до «мистецтва судження» (*ars judicii*), точніше – до тієї його частини, яку Бейкон називав «вченням про спростування» (*doctrina de elenchis*) [Bacon 1645: 395]. Сама назва *NovOr* (один із головних предметів якого – не створена ніким до того «правильна форма індукції» (*inductionis forma legitima*) [ibid.: 393-394]) промовисто засвідчує прагнення Бейкона до логічного новаторства в сенсі перетворення логіки на справді дієвий «інстру-

мент» пізнання світу. Показово, що він не претендує на новації в «аналітиці», яка «покладає істинні форми [отримання] висновків з аргументів»; адже вона настільки опрацьована аристотеліками, що не потребує доповнень [ibid.: 396]. Але сама ця опрацьованість аналітики (тобто формальної логіки в нашому сучасному розумінні) тлумачиться Бейконом як симптом деякої первинної налаштованості людського ума. Отже, фактично (хоч Бейкон і не вживає цього терміна) – одним із ідолів.

Справді, силогізм «є вельми відповідним [magnam habeat sympathiam] людському інтелектові. Бо людський розум [animus] в усякий спосіб прагне (і в тому не шкодує сил) не залишитись у підвішеному стані, а натрапити на щось стале й незрушне, на що він серед своїх хитань і розвідувань міг би опертися, як на твердь» [ibid.: 394]. Прагнучи знайти те, що «деякою мірою управляло би хвилюваннями й запамороженнями інтелекту», вони «надто швидко» заклали принципи наук, а це веде лише до сумнівів [ibid.: 395]. Бейконівська «законна індукція» є одним із численних модерних проєктів «істинної логіки», яка не лише розробляла би правильні форми висновування, а була б засобом істинного пізнання світу. Тобто йшлося про свого роду спробу виправити Арістотеля, створивши «законний» органон (=Органон) замість того, що втратив «легітимність». Можливо, цей *пафос* виходу за суто формальні межі, занурення в практичне і «плодоносне» якраз і споріднює Бейконове вчення, наприклад, із сучасною теорією аргументації?

2. Ідоли ума як упередження: *pro et contra*

Слід підкреслити, що в царині логічного знання Бейконова концепція ідолів тривалий час не була предметом належного фахового аналізу. Така ситуація є парадоксальною, оскільки ще з минулого століття проблематика помилок (fallacies) міцно утвердилась як один із центральних напрямів розвитку неформальної логіки, теорії аргументації та критичного мислення. Наприклад, Чарльз Гемблін у праці «Помилки» відзначав, що «ідоли» нечасто потрапляють у книги з логіки, хоча повніше демонструють зміни в ставленні до помилок і софізмів. Адже аналіз «ідолів племені та печери» враховуватиме психологічні чинники, «ідолів майдану» – соціальні, а «ідоли театру» як аргументи до авторитету майже завжди вважаються помилковими [Hamblin 1970: 146]. Згодом тенденція не змінилася: у збірнику за ред. Ганса Гансена й Роберта Пінто, присвяченому класичним і сучасним прочитанням помилок, Бейконові «ідоли» взагалі не згадуються [Hansen, Pinto 1995].

Так само вони не згадуються й у праці Дж. Е. Блейра про упередженість [Blair 2012]. Щоправда, в одній з останніх публікацій енциклопедичного характеру, до якої ми повернемося в подальшому розгляді помилок, Г. Гансен пише про те, що англійський філософ заслуговує на згадку в історії розвитку теорії помилок насамперед через його увагу до передсудів і викривлень у науковій царині, чим власне і є хибні ідоли (false idols) [Hansen 2024].

У прагма-діалектичній теорії аргументації «ідоли» Бейкона тлумачаться як мисленнєві помилки стосовно наукових предметів, ґрунтовніші ніж софізми, з вивченням яких свого часу відмінно впорався Арістотель [van Eemeren 2001: 141-142]. Д. Волтон у статті, присвяченій власне людським упередженням та чотирьом «ідолам» Бейкона, відзначав внесок цього вчення у розвиток неформальної логіки та теорії аргументації. На думку Волтона, «ідоли» не є помилками, радше вони являють собою саме різновид упередженості або ухилу людського мислення, що може певним чином вплинути на міркування» [Walton 1999b: 387].

Вчення про «ідоли» (точніше – про спростування «ідолів») Бейкон розглядав поруч з ученнями про спростування софізмів й інтерпретацій (*elenchos sophismatum, elenchos hermenia*) (див.: DD V: IV; [Bacon 1645: 396-399])¹¹. Спростування ідолів посідає особливе місце серед інших спростувань через згаданий вище статус ідолів як «найглибших оман» інтелекту.

У NovOr Бейкон доволі докладно описує різноманітні негативні впливи ідолів кожного типу на людське сприйняття як у повсякденному житті, так і в науці та філософії. Зокрема, ідоли племені виявляються в пошуках *лише* підтвердження сприйнятого раніше. При цьому інтелект не схильний шукати те, що може спростувати колись уподобане ним (*ijs quae semel placuerunt*)¹², хоча насправді мав би з рівною прихильністю сприймати як ствердження, так і заперечення, останнє є навіть потужнішим (NovOr, XLVI; [Bacon 2004: 82]). Запобіжником проти ідолів печери мають бути сумніви в усьому, що насамперед фіксується людським розумінням. Тобто ми маємо обачніше реагувати на те, що є найпритягальнішим для людського сприйняття (NovOr, LVIII; [ibid.: 92]).

Ідоли майдану постають через слова, які вживає людина. У науковому знанні не раз виникає враження, що інтелект керує словами, але насправді все нерідко відбувається навпаки. Бо вживані слова постають із загальноприйнятих значень, а коли глибше спостереження намагається їх уточнити, то диспути вчених завершуються суперечкою про слова. Тож Бейкон писав, що варто було б, як у математиці, розпочинати обговорення з визначень, аби упорядкувати використання слів (NovOr, LIX; [ibid.]). Тобто запобіжниками проти таких ідолів постають визначення, але вони, своєю чергою, також складаються зі слів. Ідоли театру являють собою догми різноманітних філософських систем, адже всі філософії, які є, були або будуть винайдені, постають як безліч розіграних п'єс, створюючи вигадані та театральні світи (NovOr, XLIV; [ibid.: 80, 82]).

Описані вище ідоли племені та печери корелюють із підтверджувальним викривленням (*confirmation bias*), сутність якого полягає в тому, що людина віддає перевагу тим положенням, які підтримують її позицію, залишаючи поза увагою інформацію,

¹¹ Ці три вчення в сукупності утворюють вчення про спростування (*doctrina de elenchis*). Останнє разом із аналітикою було для Бейкона складником мистецтва судження, *ars judicandi* [ibid.: 395-396]. Ще 1605 р. (у ранньому творі «Про досвідченість і поступ навчання...») це мистецтво Бейкон розглядав як другий із чотирьох розділів логіки. Останню він розподіляв залежно від чотирьох можливих цілей в раціональному пізнанні (*rational knowledge*), в якому людина намагається або знайти те, чого прагне, або судити про знайдене, або зберегти (запам'ятати) його, або красномовно презентувати його іншим [Bacon 1901: 212].

¹² «І нехай сила та кількість супротивних прикладів, що стрілися, є значно більшою, інтелект (не без великого і згубного передсуду) або їх не помічає, або нехтує ними, або відганяє їх через дистинкції і відкидає лише для того, щоб авторитет тих попередніх «силепсів» [*prioribus illis Syllepsibus*] залишався непорушним» [Bacon 2004: 82].

Прикметно, що Бейкон уживає в цій фразі яскравий риторичний зворот «*distinguendo summoet*», який ми переклали як «відганяє через дистинкції». Справа в тому, що *submoveo* в класичній латині вказувало, зокрема, на лікторів, які «розганяли натовп», щоб очистити простір для супроводжуваного ними магістрата. Фактично Бейкон іронізує, що інтелект вдається до свого роду лікторських різок, щоби силою, а не логікою розганяти юрбу контраргументів, з якими він стикається.

Також слово «*Syllepsibus*» у цій цитаті не вказує буквально на силепс як риторичну фігуру. Воно радше іронічно відтінює попередньо набуті інтелектом уподобання, так само неправильні, як і силепс. Утім, їхню неправильність інтелект неусвідомлено захищає як істину.

здатну спростувати таку позицію. Хоча в українському науковому слововжитку наявні різні варіанти перекладу *confirmation bias*, ми надаємо перевагу термінові «підтверджувальне викривлення» [див.: Конверський, Колотілова 2023: 21].

Сучасні дослідники різних видів викривлень пов'язують *confirmation bias* насамперед із гіпотезами, причому не тільки в науці, але й у повсякденному житті, де роль свого роду гіпотез можуть відігравати ті ж забобони. Д. Канеман, наприклад, зауважує, що науковці, рекомендуючи іншим перевіряти гіпотези шляхом спростування, часто самі шукають інформацію, відповідну власним поточним віруванням [Канеман 2017: 84].

У Довіднику, присвяченому когнітивним ілюзіям, упередженням та помилкам, підтверджувальне викривлення віднесене до ілюзій мислення. Бейкона тут згадують у цілком визначеному контексті. Адже внаслідок такого викривлення вихідна гіпотеза вперто оберігається, оскільки підтверджувальна інформація систематично оцінюється як важливіша за спростовувальну. Інший вияв цього викривлення – те, що конгруентна інформація посилює впевненість у гіпотезі більшою мірою, ніж неконгруентна – знижує [Oswald, Grosjean 2004: 89].

Чим же постають когнітивні викривлення або ілюзії загалом? Упорядник вищезгаданого Довідника у вступі зазначає, що термін «когнітивна ілюзія» аналогічний термінові «оптична ілюзія». Важливою характерною ознакою «ілюзії» є те, що нею породжуються до сприйняття, судження або пам'ять, які напевно відхиляються від «реальності» [Pohl 2004: 2]. У зв'язку з цим вкажемо на те, про що вже писали вище: говорячи про «ідоли», Бейкон активно експлуатує метафорику візуальних ілюзій (див. с. 48, зокрема пп. (б) і (г): він говорить про «видіння», «привиди», «нерівне дзеркало», «промені, які виходять від речей». У «Британії» когнітивне викривлення визначене як систематичні заблуди (*errors*) у людських міркуваннях про світ, зумовлені суб'єктивним сприйняттям реальності. При цьому наголошено, що їх не слід плутати з логічними помилками (*fallacies*), адже останні не зумовлені заблудами в індивідуальному сприйнятті реальності [Eldridge 2025].

Серед інших відмітних рис когнітивних викривлень у цьому контексті важливіми є їхній систематичний і мимовільний характер, а також те, що їх украй важко або й майже неможливо уникнути. Хоча остання риса більшою мірою стосується оптичних ілюзій і меншою – власне когнітивних, позаяк останні можуть бути зменшені або навіть усунені застосуванням деяких процедур [ibid.: 2-3]. У Довіднику когнітивні ілюзії поділені на три групи, що стосуються відповідно мислення (підтверджувальне викривлення належить до цієї групи), судження та пам'яті. Щоправда, межа між ними є доволі хиткою, особливо стосовно мислення й судження. Окрім того, усі вони деяким чином зачіпають і пам'ять. Особливо слід відзначити, що когнітивні ілюзії мають радше спонукати людину до вдосконалення теорії когнітивних процесів, ніж слугувати ознакою, так би мовити, дефектної раціональності [ibid.: 13]. Цю тезу, мабуть, можна вважати суголосною вченню Бейкона, адже той приділяв велику увагу саме спростуванню ідолів, а не просто їх фіксації.

Виходячи з вищенаведеного розуміння когнітивних викривлень, стає очевидним, що серед розглянутих Бейконом ідолів ума лише ідоли племені та печери є близькими аналогами когнітивних ілюзій, особливо – підтверджувального викривлення. Натомість ідоли майдану та театру мають тлумачитися не як викривлення, а як помилки.

Ідоли ума як помилки: *pro et contra*

Урахування попередніх зауважень стосовно складності концептуалізації предмета логіки та співвідношення її формального і неформального складників додає актуальності аналізу термінологічних труднощів. Зокрема, окремої уваги потребує неоднозначність трактування самого терміна «помилка» (*fallacy*). Зазначений аналіз слугує теоретичним підґрунтям для того розв'язання дилеми статусу бейконівських ідолів, яке пропонується в межах сучасного логіко-аргументативного дискурсу.

У «Британіці» терміном «помилка» (*fallacy*) характеризують аргумент як помилкове міркування, що має вигляд обґрунтованого. Автори статті дещо контрінтуїтивно поділяють помилки на три види: матеріальні (через спотворення фактів), вербальні (через некоректне вживання термінів) і формальні (через некоректне висновування). Матеріальні та вербальні складають клас неформальних помилок, а вербальні та формальні – клас логічних [Schagrin, Rescher 2026].

Звертаючись до історії досліджень логічних помилок, зазначимо, що уявлення про помилку неодноразово змінювалось. До початку XIX століття логіки вважали необхідним вивчення помилок, адже «знання про помилки необхідне, щоб озброїтися проти найпокусливіших помилок, які ми можемо зробити в міркуваннях. Та оскільки курс логічної теорії з кінця XIX століття дедалі більше звертався до аксіоматичних систем і формальних мов, вивченню міркувань і аргументації природною мовою приділялося набагато менше уваги, а тому розвиток дослідження логічних помилок майже зупинився» [ibid.]. З 1970-х років інтерес до дослідження логічних помилок відновився. «Корисність знання про логічні помилки була визнана», адже «філософи усвідомили невідповідність між формальною логікою, з одного боку, та міркуваннями й аргументацією природною мовою, з іншого» [Hansen 2024]. У сучасних дослідженнях помилок у міркуванні розрізняють їхні формальні та неформальні види. Гансен вважає, що «спільним для майже всіх нових підходів є їхнє відкидання того, що Гемблін представляє як майже загальновизнане визначення “помилки”» [ibid.]. Ідеться про визначення помилки як міркування, «яке здається валідним [valid], але не є таким» [Hamblin 1970: 12]. Гансен наголошує, що інші дослідники почали називати таке визначення «стандартним визначенням помилок». Воно має три необхідні умови: «помилка – це міркування, воно є невалідним [invalid] і має вигляд валідного [appears to be valid]» [Hansen 2024].

Починаючи з 1970-х рр., підходи до розуміння помилки «змагаються один із одним у створенні найобґрунтованішої альтернативи традиційному підходові» [ibid.]. Наприклад, Моріс Ентоні Фінокк'яро, припускаючи, що помилки в міркуваннях є звичайним явищем реального життя, вважає, що помилки як «типи логічно неправильних міркувань», мабуть, не є поширеними [Finocchiaro 1981: 13, 15]. Тому він веде мову про помилкові міркування, тобто ті, в яких висновок не випливає з засновків. Головною особливістю його підходу є прагнення уникнути як формалістичних, так і емпіричних надмірностей. Фінокк'яро виділяє шість типів випадків, в яких міркування можуть бути помилковими [Finocchiaro 2005: 128-147].

Спільна ідея Джона Вудса й Дагласа Волтона щодо розуміння помилок у міркуваннях і їхньої різноманітності полягала в тому, що стандартна формальна логіка не виявляє унікальний характер багатьох помилок. Лише шляхом зіставлення з відповідною логічною системою можна дати задовільний аналіз кожної помилки. Їхній підхід передбачав не ігнорування, а використання формальних методів у вивченні

помилки [Woods, Walton 1989]. Проте подальші їхні публікації демонструють, що кожен із них пішов власною дорогою в осмисленні помилок у міркуваннях.

У подальшому Дж. Вудс став досліджувати помилки в контексті натуралізованої логіки, яка є емпірично чутливою. Така логіка, на його думку, агентоцентрична, цілеспрямована й орієнтована на час і дію. Він розглядає основні помилки через когнітивні практики. А також вважає, що дослідження помилок у міркуваннях не повинно задовольнятися розумінням помилки виключно як невиконання дедуктивної валідності або індуктивної сили. З його погляду, когнітивні процедури, які призводять до помилок, дають нам можливість «навчатися на досвіді. Вони є плідним контекстом для спроб і помилок» [Woods 2013: 185]. Вудс наголошує, що вимоги за замовчуванням для прийнятності когнітивних цілей окремих когнітивних агентів не вимагають ані дедуктивної валідності, ані індуктивної сили. Визнання індуктивних недоліків не є підставою для заперечення того, що міркування є правильним. Радше «щось є помилкою міркування лише тоді, коли воно порушує правило правильного міркування, яке є чинним контекстуально» [ibid.: 193]. Тож «правила», що неявно містяться в помилках, постають для тих, хто міркує, як евристичні директиви, а не як помилки [ibid.: 215].

Проаналізована вище генеза уявлень про логічні помилки засвідчує фундаментальне зміщення дослідницької парадигми: від жорсткого формально-дедуктивного критерію до аналізу реальних, контекстуально зумовлених практик міркування в природній мові. Відмова від класичного гемблінівського «стандартного визначення» помилки як лише «невалідного міркування, що здається валідним», суттєво розширює методологічні межі її аналізу та дозволяє подолати спрощене процедурне її трактування в царині логіки. У цьому контексті бейконовські «ідоли» постають не як дефекти висновування чи певні ненавмисні помилки, а як глибокі когнітивні й соціокультурні настанови, що систематично викривляють процес побудови аргументації та вимагають враховувати суб'єктивний і ціннісний вимір мислення.

Представники епістемологічного підходу до розуміння й аналізу помилок дотримуються епістемічного пояснення останніх. На їхній погляд, лише міркування, які є «епістемологічно серйозними», тобто відповідними позаформальній вимозі (передумови є пізнаваними незалежно від їхніх висновків й епістемічно прийнятніші, ніж їхні висновки), можуть виконувати функцію «забезпечення містка від відомих істин чи виправданих переконань до ще невідомих... істин чи поки що не виправданих переконань» [Biro, Siegel 1992: 92]. Аналізуючи описаний підхід до помилок, Гансен звертає увагу, що з цього погляду «функція міркувань є епістемічною, а тому все, що вважається помилкою, має бути епістемічною помилкою, порушенням правила епістемічного обґрунтування. Але, оскільки логічні помилки також є епістемічними помилками, епістемічний підхід до помилок включатиме логічні помилки, хоча вони також повинні бути пояснені з точки зору епістемічної серйозності» [Hansen 2024].

Отже, епістемологічний підхід дозволяє переосмислити логічні помилки як феномени епістемічного порядку. Оскільки аргументація покликана розширювати коло обґрунтованих переконань, її ефективність безпосередньо залежить від епістемічної надійності вихідних передумов та коректності процедур обґрунтування. З огляду на це, вчення Бейкона про ідоли може розглядатись як концепція епістемічних джерел викривлення, яка передусє формуванню будь-якого формально некоректного висновку та дає методологічну підставу оцінити, є вони фундаментальними упередженнями ума загалом чи конкретними помилками в процесі висновування.

У прагма-діалектиці помилки розглядають більш широко в контексті критичної дискусії, метою якої є раціональне розв'язання розбіжності в думках. Останні постають як неправильні кроки в комунікативному процесі аргументативного дискурсу, перешкоди або перепони в розв'язанні розбіжностей. Відповідно помилка як порушення норми витлумачується не лише як порушення норми валідності, характерне для власне логічних (формальних) помилок, але й як порушення певного правила критичної дискусії [van Eemeren 2001: 157-158]. У розширеній версії прагма-діалектичного підходу до розуміння помилок, в яку включено стратегічне маневрування, що відбувається в аргументативному дискурсі, основою є те, що наявні в помилках порушення правил пов'язані зі зривами стратегічного маневрування. Автори такого підходу вважають, що «для виявлення помилок слід ретельно вивчити всі критерії обґрунтованості, які стосуються певного способу стратегічного маневрування, щоб визначити, чи потрібно їх уточнювати для застосування до конкретної аргументативної практики – і якщо так, то в який саме спосіб» [van Eemeren, Garssen 2023: 178].

Пройшовши власну еволюцію поглядів на розуміння помилок у міркуваннях, Волтон створив свою теорію, назвавши її «прагматичною теорією» [Walton 1995]. На відміну від єдиної моделі критичної дискусії, запропонованої авторами прагма-діалектичного підходу, Волтон у цій теорії ґрунтує позицію на наявності різних видів діалогів, що мають різні цілі. Визнаючи формальні помилки, він зосереджує увагу на неформальних помилках, особливо на пов'язаних зі схемами аргументації. Останні ідентифікують види міркувань, які можуть використовуватися як релевантно, так і помилково. З кожним типом аргументативної схеми (шаблоном загально-вживаних видів модифікувальних міркувань) пов'язаний набір критичних запитань, які допомагають зрозуміти, чи є використання міркування в конкретному випадку правильним, слабким або помилковим.

Волтон визначає помилку як міркування (або принаймні щось, що претендує на те, щоби бути міркуванням), яке не відповідає певному стандарту правильності, використовується в контексті діалогу, має подобу правильності та створює серйозну проблему для досягнення мети діалогу [Walton 1995: 255]. Він наголошує, що «в деяких випадках помилка – це просто груба помилка або промах, тоді як в інших це софістична тактика, яка використовується для того, щоб несправедливо отримати перевагу над співрозмовником у діалозі, зазвичай за допомогою словесного обману або хитрощів» [Walton 2010: 171].

У власній новій теорії помилок Волтон запропонував нове тлумачення психологічного аспекту поняття помилки. Він пояснив, яким чином дефекти міркувань, засновані на конкретних схемах аргументації, здатні вводити в оману та призводити до помилок. І ввів поняття парасхеми, яку використовують для зв'язку логічного поняття схеми аргументації з психологічним поняттям евристики. Парасхема є структурою евристики. Вона має пояснити зв'язок між розумним аргументом, який відповідає схемі аргументації, і таким самим аргументом, який був використаний у спосіб, що робить його помилковим.

Волтон вважає, що проблема розв'язується шляхом розміщення поняття евристики як посередницької концепції між двома поняттями: помилки і схеми аргументації, яку можна спростувати. Спростовувана схема аргументації пропонує таку структуру: якщо це міркування відповідає вимогам схеми, воно попередньо має силу, але може бути спростоване за умови, коли надходять нові докази й коли, зокре-

ма, враховуються його неявні припущення та винятки. Волтон наголошує, що помилка може бути наявна в тих випадках, коли такі додаткові передумови не враховуються, особливо коли вони є дуже сумнівними, або коли докази демонструють свою невідповідність дійсності [Walton 2010: 160, 181-182].

Отже, прагма-діалектична концепція та прагматична теорія Волтона остаточно виводять розуміння логічної помилки за межі суто формальної схеми, витлумачуючи її як процесуальний збій, порушення правил критичної дискусії або деформацію аргументативної схеми. За таких підходів бейконовські «ідоли» можуть розглядатися як двокомпонентна когнітивна основа неформальних помилок. Вона поєднує в собі когнітивні викривлення як «родові» збої в обробці інформації, коли ум схильний шукати підтвердження вже сформованих гіпотез (ідоли племені), і суб'єктивні передсуди як заздалегідь засвоєні настанови суб'єкта (ідоли печери). У своїй сукупності вони постають латентними джерелами зриву стратегічного маневрування та деструктивними чинниками, що заздалегідь блокують можливість раціонального розв'язання розбіжності в думках ще до того, як аргумент буде сформульовано в конкретному діалозі.

У прагма-діалектиці мовці намагаються збалансувати риторичну ефективність (бажання переконати) і діалектичну раціональність (дотримання правил дискусії). У контексті такого підходу бейконовські ідоли майдану постають не просто як історико-філософська метафора, а як епістеміко-мовне підґрунтя для формування неформальних помилок. Вони постають тим системним викривленням, через яке риторичне прагнення домінує над діалектичним, перетворюючи припустиме стратегічне маневрування на деструктивний зрив, тобто помилку.

Оскільки ідоли майдану деформують поняттєвий апарат учасників комунікації через семантичну неясність і двозначність слів, вони створюють передумови для систематичного порушення правил критичної дискусії (зокрема правил вираження точки зору та використання мови). Отже, вони постають латентними чинниками деструкції стратегічного маневрування, провокуючи такі неформальні помилки, як еквівокація (підміна точки зору) і амфіболія, ще до того, як аргумент набуде остаточної мовної форми.

Ідоли театру, своєю чергою, слугують поняттєвою основою для розуміння помилок, що порушують правила релевантності й аргументативної відповідності. Оскільки ідоли театру зумовлені підпорядкуванням ума догматам і застарілим теоретичним системам, у реальному дискурсі вони функціонують як джерело некоректного апелювання до авторитету (*argumentum ad verecundiam*). Під впливом цих ідолів учасники дискусії підмінюють раціональне обґрунтування тези посиленням на недоторканність традиції чи засад філософської школи. У межах прагма-діалектичного підходу це означає зрив стратегічного маневрування, за якого симптоматична аргументативна схема від авторитету перетворюється на неформальну помилку, оскільки вона блокує критичне випробування тези та унеможливорює раціональне розв'язання розбіжності в думках.

Аналізуючи розуміння природи помилок у міркуваннях, автори монографії, присвяченої дослідженню поганих аргументів у контексті вивчення найважливіших помилок західної філософії, наголошують у вступній частині на різниці між формальними і неформальними помилками [див.: Arg et al. 2019]. Вони зазначають: «формальні помилки містяться в дедуктивній сфері міркувань..., за допомогою яких визначається, що висновок не випливає з засновку чи засновків на основі дослідження та

розуміння структури чи форми аргументації, а не її змісту. ... Неформальні помилки, з іншого боку, містяться в індуктивній сфері міркувань, за допомогою яких визначається, що висновок не випливає з засновку чи засновків на основі вивчення та розуміння змісту аргументації, а не її структури чи форми» [ibid.: 21]. Останню виявляють через дослідження мови, яка використовується в неформальній помилці. У межах нашої розвідки вагомим є зауваження авторів монографії про те, що неформальна помилка охоплює такі явища, як зловживання мовними засобами чи некоректне застосування слів або граматики, помилкові уявлення чи хибне розуміння через викривлення або вихідні припущення, неправдиві твердження щодо фактів чи думок, а також непослідовність міркувань [див. ibid.: 19-22].

Отже, навіть загальний огляд еволюції поглядів на розуміння помилки в міркуваннях дає підстави для висновку про множинність підходів, яка ускладнює вироблення єдиної універсальної дефініції. У межах цих підходів існують суттєві розбіжності щодо ідентифікації помилок. Зокрема, відсутня однотайність стосовно їхньої природи (як помилок висновування, логічних, епістемічних чи діалектичних помилок), що унеможлиблює їх класифікацію в межах єдиної категоріальної системи. Як стверджує Гансен, «“Софістичні спростування” і Локова “Проба” є подвійним джерелом нашої спадщини помилок. ... Не існує єдиної концепції доброго міркування чи аргументації, яку можна було би знайти поза основними помилками, і будь-яка спроба втиснути їх усі в єдину структуру повинна докласти зусиль, щоб уникнути спотворення природи, початково приписуваної кожній із них» [Hansen 2024].

Гансен посилається на Реймонда Нікерсона [Nickerson 2021], який розглядає багато помилок і упередженостей, часто присутніх у міркуваннях, а також «стратегіями», регулярно використовуваними людьми для переконування інших або себе. При цьому Нікерсон здійснює огляд літератури про дослідження упередженостей і про їхній вплив на міркування, а також обговорює мотиваційні та когнітивні чинники, що можуть призвести до їх утворення. Гансен стверджує, що як і у випадку з помилками, не існує єдиного фіксованого списку упередженостей, а їх індивідуалізація значною мірою залежить від мети дослідника [Hansen 2024]. Таким чином, у сучасному науковому дискурсі констатуємо брак уніфікованого підходу до інтерпретації логічних помилок, типологізації упереджень та з'ясування характеру їхньої взаємодії. Ця теоретична невизначеність суттєво ускладнює пошук відповіді на питання: «Бейконові ідоли ума – це упередження чи помилки?».

На думку Волтона, вчення про «ідоли» було найважливішим Бейконовим внеском саме у вивчення помилок. Щодо функціонального статусу «ідолів» у межах логіки та теорії помилок він наголошує: «ідоли не постають як помилки того роду, з якими ми знайомі в історії логіки» [Walton 1999b: 387]. Він вважає, що «ідоли» можуть поставати різновидами людських упередженостей, про які критичний мислитель повинен знати, щоб не втрапити в оману. І посилається на слова Ч. Гембліна, який вважав, що Бейконове вчення про ідоли вплинуло на логічні дослідження, оскільки відтоді «поняття помилки почало включати психологічний компонент» [ibid.]. Ще вагомим, на думку Волтона, є те, що «це вчення також зумовило залучення поняття упередженості як дослідницького предмета до навчальних програм із логіки. Бейконівське розуміння ідолів розвинуло концепцію передсудів ума [prejudices of the mind], яку далі розробляли [Антуан] Арно та [Айзек] Вотс, і підготувало ґрунт для сучасного зацікавлення проблемою упередженості» [ibid.]. Отже, ідоли Бейкона, за Волтоном, є не помилками, як такими, а радше джерелами системних викривлень

і передсудів, що деформують мислення й можуть бути підґрунтям для помилкових міркувань. Бейконові ідоли у Волтоновій інтерпретації постають не просто як історичний артефакт, а як важливий поняттєвий комплекс, що інтегрує концепцію когнітивного викривлення в сучасне предметне поле неформальної логіки та теорії аргументації.

Ігіель Дрор аналізує Бейконові «ідоли» як джерела людських упередженостей. Щоправда, ідеться про використання ідей Бейкона для пошуку шляхів вдосконалення судово-медичної науки через виявлення її потенційних вразливостей. Водночас у контексті нашого дослідження особливу увагу зосереджено на Дроровому підході до розуміння природи «ідолів». Він полягає в тому, що «ідоли Френсіса Бейкона не слід плутати з помилками, галюцинаціями чи просто ілюзіями. Їх також не слід сприймати в релігійному сенсі як фальшивих богів. Імовірно, Бейкон мав на увазі радше щось ближче до хибних ідей, які заважають нам отримати доступ до істини та досягти повнішого й точнішого розуміння природи» [Dror 2009: 94].

Досліджуючи історію теорії помилок, Гансен наголошує на увазі Бейкона до передсудів і викривлень в науковому дослідженні, а також до їхнього можливого впливу на наші переконання. Крім того, він звертає увагу на те, що Бейкон говорив про «хибних ідолів, які стосуються тлумачення природи так само, як помилки – логіки» [Hansen 2024]. Згідно з Гансеном, Бейконові ідоли можна розглядати як попередників сучасних пояснень помилковості, зокрема в контексті упередженостей і притаманих помилковим міркуванням «ілюзій коректності». «Хоча Бейкон не визначає жодних конкретних помилок у сенсі Арістотеля, він відкриває шлях [спростуванню] хибних припущень, пов'язаних із дослідженням природного світу. У “Новому Органоні” обґрунтовано, що подібно до того, як логіка є засобом проти помилок, так і справжній метод індукції має слугувати інструментом подолання ідолів» [ibid.]. Таким чином, Бейконове вчення про ідолів постає в рецепції Гансена як епістемологічний фундамент теорії помилок. Адже воно розширює рамки її аналізу та зображує ідолів історичними попередниками сучасних когнітивних викривлень, подолання яких вимагає строгого індуктивно-методологічного інструментарію. Ми цю тезу цілковито поділяємо, із задоволенням констатуючи, що вона добре корелює з рештою наших висновків.

Висновки

Аналіз Бейконового вчення про ідоли ума в контексті сучасного логічного знання, спрямований на розв'язання проблеми неоднозначності їхнього логіко-епістемологічного статусу як упереджень чи помилок, дозволив дійти низки висновків. Почнемо з того, що розв'язання зазначеної проблеми наражається на кілька ключових теоретичних ускладнень.

1. Передовсім ідеться про переклад концепту *bias* українською в царині логіки й теорії аргументації. Головне ускладнення полягає не в самому по собі пошукові відповідників, а в потребі відрізнати упереджену позицію самого мовця від когнітивних викривлень. Вважаємо, що у вітчизняному контексті відмова від пошуку єдиного універсального відповідника для *bias* і перехід до контекстуального перекладу («упередженість» і «викривлення») постає єдиним шляхом збереження методологічної строгості дослідницького інструментарію.

2. Ускладнення термінологічного плану пов'язане з відсутністю єдиного підходу до витлумачення термінів «ідол», «упередження», «помилка» й у розумінні співвід-

ношення понять «упередження» і «помилка». Крім того, в теорії помилок розглядають логічні (вербальні та формальні) і неформальні (вербальні та матеріальні) помилки, а історична ретроспектива того, як їх досліджували, засвідчує, що концептуальні уявлення про природу помилки зазнавали постійних трансформацій.

У сучасному науковому дискурсі виділяють формальні і неформальні помилки в міркуванні. Розрізнення цих помилок також має певні складнощі, які можуть пояснюватися впливом Бейконового вчення про ідоли на логічні дослідження. За Д. Волтоном, відтоді «поняття помилки почало включати психологічний компонент» [Walton 1999b: 387]. Наявність плюралізму підходів до витлумачення помилок у міркуванні, за браку однастайності щодо їхньої природи, унеможливорює формулювання уніфікованої дефініції. Окреслена теоретична невизначеність посилюється браком чіткої типологізації упереджень, а також експлікації їхнього зв'язку з конкретними логічними помилками, що значною мірою ускладнює визначення статусу бейконівських ідолів ума як упереджень, викривлень чи помилок.

3. Ускладнення для аналізу Бейконової концепції ідолів виникає також через проблематичність визначення предмета логіки як науки. Адже на сьогодні формальна логіка є надзвичайно розгалуженою цариною досліджень, у межах якої доволі складно здійснити чітку диференціацію упереджень і помилок. Крім того, нині існують найрізноманітніші підходи до розуміння неформальної логіки. Проте, як зазначалося вище, у Бейковому проєкті наукового знання вчення про ідоли входило саме до складу логіки.

4. Ми приєднуємося до тези про те, що Бейконові ідоли можуть бути підґрунтям для помилкових міркувань. Проте конкретизуємо нашу позицію. Оскільки когнітивні викривлення відображають специфіку людського міркування через суб'єктивне сприйняття реальності та мають систематичний і неусвідомлений характер, є підстави стверджувати, що Бейконові ідоли племені й ідоли печери співвідносяться з одним із когнітивних викривлень, а саме – з підтверджувальним викривленням (confirmation bias). Під останнім мається на увазі схильність людини надавати перевагу інформації, що зміцнює її власні переконання, і повністю ігнорувати ту, що здатна їх спростувати. Ідоли майдану й театру радше не будуть упередженнями, а поставатимуть як помилки формального і неформального типів. Ідоли майдану можуть слугувати підґрунтям або компонентом виникнення формальних і неформальних помилок під час побудови аргументації. Ідоли ж театру можуть (наприклад, у прагматичній розгляді) розглядатися як порушення правила релевантності аргументації (аргументи до авторитету).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Канеман, Д. (2017). *Мислення швидко й повільно*. (М. Яковлев, Перекл.). Київ: Наш формат.
- Конверський, А. Є., & Колотілова, Н. А. (2023). Підтверджувальне викривлення в процесах аргументації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*, 2(9), 20-24. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/9-3/15>
- СУМ-11. (2024). *Упередження*. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах. <https://sum11.com.ua/uperedzhennja/>
- СУМ-20. (2026a). *Ідол*. Український мовно-інформаційний фонд НАН України. <https://sum20ua.com/?page=1209&searchWord=%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BB&wordid=38773>

- СУМ-20. (2026b). *Передсуд.* Український мовно-інформаційний фонд НАН України. <https://sum20ua.com/?page=2257&searchWord=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%83%D0%B4&wordid=71754>
- Тверські, А., & Канеман, Д. (2017). Судження в умовах невизначеності: евристики та упередження. In Д. Канеман, *Мислення швидко й повільно* (сс. 419-437). (М. Яковлев, Перекл.). Київ: Наш формат.
- Хоменко, І., & Шрамко, Я. (2024). Проблема дуального характеру логіки (історико-логічний екскурс). *Sententiae*, 43(3), 129-143. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.129>
- Щербина, О. Ю. (2013). *Логіка та юридична аргументація*. Київ: ВПЦ «Київський університет».
- Arp, R., Barbone, S., & Bruce, M. (Eds.). (2019). *Bad Arguments: 100 of the Most Important Fallacies in Western Philosophy*. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell <https://doi.org/10.1002/9781119165811>
- Bacon, F. (1645). *De Dignitate & augmentis scientiarum*. Lugd. Batav. [Leiden]: Apud F. Moyardum & A. Wijngaerde.
- Bacon, F. (1901). *The Advancement of Learning*. (J. Devey, Ed.). New York: Collier & Son.
- Bacon, F. (1902). *Novum Organum*. (J. Devey, Ed.). New York: Collier & Son.
- Bacon, F. (2004). *The Oxford Francis Bacon, Vol. 11: The Instauration magna, Part II: Novum organum and Associated Texts* (pp. 1-485). (G. Rees, Ed.). Oxford: Oxford UP.
- Biro, J., & Siegel, H. (1992). Normativity, argumentation and an epistemic theory of fallacies. In F. H. van Eemeren et al. (Eds.), *Argumentation Illuminated* (pp. 85-103). Amsterdam: Sic Sat.
- Blair, J. A. (2012). What is Bias? In J. A. Blair, *Groundwork in the Theory of Argumentation* (pp. 23-32). Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-2363-4_3
- CD. (2026a). *Bias*. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bias>
- CD. (2026b). *Idol*. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/idol>
- CD. (2026c). *Prejudice*. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/prejudice>
- Dror, I. E. (2009). How Can Francis Bacon Help Forensic Science? The Four Idols of Human Biases. *Jurimetrics*, 50(1), 93-110.
- Eldridge, S. (2025, August 18). *Cognitive bias*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/science/cognitive-bias>
- EW. (2026). *Eulexis-web*. Biblissima. <https://outils.biblissima.fr/fr/eulexis-web/?lemma=%CE%B5%E1%BC%B4%CE%B4%CF%89%CE%BB%CE%B1&dict=Bailly>
- Finocchiaro, M. A. (1981). Fallacies and the evaluation of reasoning. *American Philosophical Quarterly*, 18(1), 13-22.
- Finocchiaro, M. A. (2005). *Arguments about Arguments: Systematic, Critical, and Historical Essays in Logical Theory*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511527517>
- Frege, G. (1984). *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*. (B. McGuinness, Ed.). Glasgow: Basil Blackwell.
- Gabbay, D. M., & Guenther, F. (Eds.). (2001-2018). *Handbook of Philosophical Logic* (Vol. 1-18). Alphen aan den Rijn: Kluwer; Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-97755-3>
- Gaukroger, S. (2001). *Francis Bacon and the Transformation of Early-Modern Philosophy*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511612688>
- Hamblin, C. L. (1970). *Fallacies*. London: Methuen.
- Hansen, H. (2024, August 30). *Fallacies*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/fallacies/>
- Hansen, H. V., & Pinto, R. C. (Eds.). (1995). *Fallacies, classical and contemporary readings*. University Park: The Pennsylvania State UP.
- Lea, K. M., Quinton, A. M. Q. B., & Urbach, P. M. (2026, May 11). *Francis Bacon*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Francis-Bacon-Viscount-Saint-Alban>

- Łukasiewicz, J. (1957). *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic*. Oxford: Oxford UP.
- Murphy, K., & Traninger, A. (2014). Introduction: Instances of Impartiality. In K. Murphy, & A. Traninger (Eds), *The Emergence of Impartiality* (pp. 1-29). Leiden: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004260849_002
- Nickerson, R. S. (2021). *Argumentation: The Art of Persuasion*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/9781108892032>
- Oswald, M. E., & Grosjean, S. (2004). Confirmation bias. In R. F. Pohl (Ed.), *Cognitive Illusions: A Handbook on Fallacies and Biases in Thinking, Judgement and Memory* (pp. 79-96). New York: Psychology Press. <https://doi.org/10.13140/2.1.2068.0641>
- Pohl, R. F. (Ed.). (2004). *Cognitive Illusions: A Handbook on Fallacies and Biases in Thinking, Judgement and Memory*. New York: Psychology Press.
- Rees, G. (2004). Introduction. In F. Bacon, *The Oxford Francis Bacon, Vol. 11: The Instauration magna, Part II: Novum organum and Associated Texts* (pp. xix-cxxiii). (G. Rees, Ed.). Oxford: Oxford UP.
- Rorty, R. (1998). The historiography of Philosophy: Four Genres. In R. Rorty, *Truth and Progress: Philosophical Papers* (pp. 247-273). Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625404.014>
- Rossi, P. (1968). *Francis Bacon: From Magic to Science*. London: Routledge, & Kegan Paul.
- Russell, B. (1945). *History of Western Philosophy*. New York: Simon & Schuster.
- Schagrin, M. L., & Rescher, N. (2026, June 26). *Fallacy*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/fallacy>
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185, 1124-1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
- van Eemeren, F. H. (2001). Fallacies. In F. H. van Eemeren, (Ed.), *Crucial Concepts in Argumentation Theory* (pp. 135-164). Amsterdam: Amsterdam UP. <https://doi.org/10.5117/9789053565230>
- van Eemeren, F. H., & Garssen, B. (2023). The Pragma-Dialectical Approach to the Fallacies Revisited. *Argumentation*, 37, 167-180. <https://doi.org/10.1007/s10503-023-09605-w>
- Walton, D. (1999a). *One-Sided Arguments: A Dialectical Analysis of Bias*. New York: State University of New York Press.
- Walton, D. (1999b). Francis Bacon: Human Bias and the Four Idols. *Argumentation*, 13(4), 385-389. <https://doi.org/10.1023/A:1007761324269>
- Walton, D. (2010). Why fallacies appear to be better arguments than they are. *Informal Logic*, 30(2), 159-184. <https://doi.org/10.22329/il.v30i2.2868>
- Walton, D. N. (1995). *A Pragmatic Theory of Fallacies*. Tuscaloosa: University of Alabama Press.
- Woods, J. (2013). *Errors of Reasoning: Naturalizing the Logic of Inference*. London: College Publications.
- Woods, J., & Walton, D. (1989). *Fallacies: Selected Papers, 1972-1982*. Dordrecht: Foris. <https://doi.org/10.1515/9783110816082>

Одержано 18.11.2025

REFERENCES

- Arp, R., Barbone, S., & Bruce, M. (Eds). (2019). *Bad Arguments: 100 of the Most Important Fallacies in Western Philosophy*. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell <https://doi.org/10.1002/9781119165811>
- Bacon, F. (1645). *De Dignitate & augmentis scientiarum*. Lugd. Batav. [Leiden]: Apud F. Moyardum & A. Wijngaerde.
- Bacon, F. (1901). *The Advancement of Learning*. (J. Devey, Ed.). New York: Collier & Son.
- Bacon, F. (1902). *Novum Organum*. (J. Devey, Ed.). New York: Collier & Son.

- Bacon, F. (2004). *The Oxford Francis Bacon, Vol. 11: The Instauration magna, Part II: Novum organum and Associated Texts* (pp. 1-485). (G. Rees, Ed.). Oxford: Oxford UP.
- Biro, J., & Siegel, H. (1992). Normativity, argumentation and an epistemic theory of fallacies. In F. H. van Eemeren et al. (Eds.), *Argumentation Illuminated* (pp. 85-103). Amsterdam: Sic Sat.
- Blair, J. A. (2012). What is Bias? In J. A. Blair, *Groundwork in the Theory of Argumentation* (pp. 23-32). Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-2363-4_3
- CD. (2026a). *Bias*. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bias>
- CD. (2026b). *Idol*. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/idol>
- CD. (2026c). *Prejudice*. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/prejudice>
- Dror, I. E. (2009). How Can Francis Bacon Help Forensic Science? The Four Idols of Human Biases. *Jurimetrics*, 50(1), 93-110.
- Eldridge, S. (2025, August 18). *Cognitive bias*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/science/cognitive-bias>
- EW. (2026). *Eulexis-web*. Biblissima. <https://outils.biblissima.fr/fr/eulexis-web/?lemma=%CE%B5%E1%BC%B4%CE%B4%CF%89%CE%BB%CE%B1&dict=Bailly>
- Finocchiaro, M. A. (1981). Fallacies and the evaluation of reasoning. *American Philosophical Quarterly*, 18(1), 13-22.
- Finocchiaro, M. A. (2005). *Arguments about Arguments: Systematic, Critical, and Historical Essays in Logical Theory*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511527517>
- Frege, G. (1984). *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*. (B. McGuinness, Ed.). Glasgow: Basil Blackwell.
- Gabbay, D. M., & Guenther, F. (Eds.). (2001-2018). *Handbook of Philosophical Logic* (Vol. 1-18). Alphen aan den Rijn: Kluwer; Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-97755-3>
- Gaukroger, S. (2001). *Francis Bacon and the Transformation of Early-Modern Philosophy*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511612688>
- Hamblin, C. L. (1970). *Fallacies*. London: Methuen.
- Hansen, H. (2024, August 30). *Fallacies*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/fallacies/>
- Hansen, H. V., & Pinto, R. C. (Eds.). (1995). *Fallacies, classical and contemporary readings*. University Park: The Pennsylvania State UP.
- Kahneman, D. (2017). *Thinking, Fast and Slow*. (M. Yakovlev, Transl.). [In Ukrainian]. Kyiv: Nash format.
- Khomenko, I., & Shramko, Y. (2024). The Problem of the Dual Character of Logic (a Historical-Logical Survey). [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(3), 129-143. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.129>
- Konverskyi, A. & Kolotilova, N. (2023). Confirmation Bias in Argumentation Processes. [In Ukrainian]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(9), 20-24. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/9-3/15>
- Lea, K. M., Quinton, A. M. Q. B., & Urbach, P. M. (2026, May 11). *Francis Bacon*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Francis-Bacon-Viscount-Saint-Alban>
- Łukasiewicz, J. (1957). *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic*. Oxford: Oxford UP.
- Murphy, K., & Traninger, A. (2014). Introduction: Instances of Impartiality. In K. Murphy, & A. Traninger (Eds.), *The Emergence of Impartiality* (pp. 1-29). Leiden: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004260849_002
- Nickerson, R. S. (2021). *Argumentation: The Art of Persuasion*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/9781108892032>
- Oswald, M. E., & Grosjean, S. (2004). Confirmation bias. In R. F. Pohl (Ed.), *Cognitive Illusions: A Handbook on Fallacies and Biases in Thinking, Judgement and Memory* (pp. 79-96). New York: Psychology Press. <https://doi.org/10.13140/2.1.2068.0641>

- Pohl, R. F. (Ed.). (2004). *Cognitive Illusions: A Handbook on Fallacies and Biases in Thinking, Judgement and Memory*. New York: Psychology Press.
- Rees, G. (2004). Introduction. In F. Bacon, *The Oxford Francis Bacon, Vol. 11: The Instauratio magna, Part II: Novum organum and Associated Texts* (pp. xix-cxxiii). (G. Rees, Ed.). Oxford: Oxford UP.
- Rorty, R. (1998). The historiography of Philosophy: Four Genres. In R. Rorty, *Truth and Progress: Philosophical Papers* (pp. 247-273). Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625404.014>
- Rossi, P. (1968). *Francis Bacon: From Magic to Science*. London: Routledge, & Kegan Paul.
- Russell, B. (1945). *History of Western Philosophy*. New York: Simon & Schuster.
- Schagrin, M. L., & Rescher, N. (2026, June 26). *Fallacy*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/fallacy>
- Shcherbina, O. Y. (2013). *Logic and Legal Argumentation*. [In Ukrainian]. Kyiv: Kyiv University.
- SUM-11. (2024). *Uperedzhennja*. [In Ukrainian]. Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language in 11 Vols. <https://sum11.com.ua/uperedzhennja/>
- SUM-20. (2026a). *Idol*. [In Ukrainian]. Ukrainian Language and Information Fund of the NAS of Ukraine. <https://sum20ua.com/?page=1209&searchWord=%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BB&wordid=38773>
- SUM-20. (2026b). *Peredsud*. [In Ukrainian]. Ukrainian Language and Information Fund of the NAS of Ukraine. <https://sum20ua.com/?page=2257&searchWord=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%83%D0%B4&wordid=71754>
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185, 1124-1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
- Tversky, A., & Kahneman, D. (2017). Judgment under uncertainty: heuristics and biases. In D. Kahneman, *Thinking fast and slow* (pp. 419-437). (M. Yakovlev, Transl.). [In Ukrainian]. Kyiv: Nash format.
- van Eemeren, F. H. (2001). Fallacies. In F. H. van Eemeren, (Ed.), *Crusial Concepts in Argumentation Theory* (pp. 135-164). Amsterdam: Amsterdam UP. <https://doi.org/10.5117/9789053565230>
- van Eemeren, F. H., & Garsen, B. (2023). The Pragma-Dialectical Approach to the Fallacies Revisited. *Argumentation*, 37, 167-180. <https://doi.org/10.1007/s10503-023-09605-w>
- Walton, D. (1999a). *One-Sided Arguments: A Dialectical Analysis of Bias*. New York: State University of New York Press.
- Walton, D. (1999b). Francis Bacon: Human Bias and the Four Idols. *Argumentation*, 13(4), 385-389. <https://doi.org/10.1023/A:1007761324269>
- Walton, D. (2010). Why fallacies appear to be better arguments than they are. *Informal Logic*, 30(2), 159-184. <https://doi.org/10.22329/il.v30i2.2868>
- Walton, D. N. (1995). *A Pragmatic Theory of Fallacies*. Tuscaloosa: University of Alabama Press.
- Woods, J. (2013). *Errors of Reasoning: Naturalizing the Logic of Inference*. London: College Publications.
- Woods, J., & Walton, D. (1989). *Fallacies: Selected Papers. 1972-1982*, Dordrecht: Foris. <https://doi.org/10.1515/9783110816082>

Received 18.11.2025

Olena Shcherbina, Nataliia Kolotilova

Contemporary Logical Knowledge and Bacon's Idols of the Mind: Biases or Fallacies?

What are Bacon's *idola mentis* in the context of modern logic and theory of argumentation – biases or fallacies? Given the current terminological ambiguity, the authors justify the rejection

tion of a single Ukrainian equivalent for bias and the need for a methodologically rigorous contextual translation (equivalents are “uperedzhennja” and “vykryvlennja”). At the same time, *idola tribus* and *idola pecus* are correlated with confirmatory biases as a systematic and unconscious manifestation of the subjective perception of reality. *Idola fori* and *idola theatri* generate formal and informal fallacies: *idola fori* serve as a basis or component in the formation of such fallacies during the construction of an argument, and *idola theatri* in pragmatodialectics are considered a violation of the rule of relevance (i.e. arguments to authority).

Олена Щербина, Наталія Колотілова

Сучасне логічне знання і Бейконові ідоли ума: упередження чи помилки?

Чим у контексті сучасної логіки та теорії аргументації є Бейконові ідоли ума – упередженнями чи помилками? За сучасної термінологічної нечіткості, авторки обґрунтовують відмову від єдиного українського відповідника для bias і потребу в методологічно строгому контекстуальному перекладі (відповідники – «упередження» і «викривлення»). При цьому ідоли племені та печери співвіднесено з підтверджувальним викривленням як систематичним і неусвідомленим виявом суб'єктивного сприйняття реальності. Ідолами майдану та театру генеруються формальні й неформальні помилки: ідоли майдану слугують підґрунтям чи компонентом формування таких помилок під час побудови аргументації, а ідоли театру у прагма-діалектиці розглядають як порушення правила релевантності – аргументи до авторитету.

Olena Shcherbina, *Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Department of Logic.*

Олена Щербина, д. філос. н., професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: elenashcherbina@knu.ua

Nataliia Kolotilova, *Doctor of Sciences in Philosophy, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Department of Logic.*

Наталія Колотілова, д. філос. н., доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: nataliakolotilova@knu.ua
